

Kitap Eleştirileri

Castells, M. (2013) *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, 311 sayfa, ISBN: 978-605-5250-20-1.

İSYAN VE UMUT AĞLARI ÜZERİNE*

Hakan Ergül**

ISSN: 2148-970X. DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2014.1.154160>

“Her zamanki kadar akademik olmayan kısa, hızlı bir kitap” (2013: 13). Castells son eserini böyle tanımlıyor. Bu ifadeyle yazar okurlarına, ellerindeki çalışmanın alışık oldukları türden, temel argümanları genellikle yüzlerce sayfada demlenen tipik bir Castells kitabı olmadığını en baştan söylemiş oluyor. Ayrıca, kitabın dayandığı kuramsal zeminin uygunluğundan ya da argümanların ikna ediciliğinden kuşku duyacak olurlarsa, bu kez akademik açıdan “her zamanki kadar” iddialı olmadığını da hatırlatıyor. Deneyimli bir yazar olarak Castells, son kitabının okurda uyandıracığı hissiyatın ziyadesiyle farkında.

Kitabın öyküsü şöyle: Yazar, İnternet’in ve sosyal medyanın 2010-2011 yılları boyunca tanık olduğumuz iktidar karşıtı toplumsal hareketlerdeki rolüyle yakından ilgilidir.

* Makalenin Geliş Tarihi: 30/05/2014. Kabul Ediliş Tarihi: 03/06/2014.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü. Misafir Araştırmacı: Jacques Berque Center for Studies in Social Sciences and Humanities, CNRS Rabat/Fas. hkergul@gmail.com

“Yeni bir devrimci çağın emareleri” (2013:11) olarak tarif ettiği bu hareketler karşısında, 1968’de hissettiği heyecana benzer bir heyecan duyar ve olan biteni anlamak için hatırı sayılır bir kaynak ağından yararlanarak bilgi toplamaya başlar. Ardından aynı konuda bir dizi konuşma yapmak üzere 2011 yılı sonunda Cambridge Üniversitesi’ne davet edilir. Başarılı geçen ziyaretin ardından bir sosyolog dostu, bu konferanslara dayanan bir kitap yazması yönünde ısrar eder ve nihayet dört ay gibi kısa bir sürede *İsyan ve Umut Ağları* ortaya çıkar.

Castells bu çalışmanın “doğmakta olan dünyaya küçük bir pencere açmayı amaçladığı”nı (2013: 26), “[b]u hareketlerin sistematik, akademik bir yorumunu inşa edecek” daha iddialı bir çalışma içinse “henüz çok erken” (2013: 19) olduğunu belirtiyor. Fakat bu mütevazı ve temkinli ton, sayfalar ilerledikçe son derece iddialı, ilgilendiği olgunun akışkan doğasına, müphemliğine karşın keskin sosyolojik sonuçlara varmaktan çekinmeyen bir sosyoloğun makro kestirimleriyle ve spekülasyonlarıyla yer değiştiriyor. Küçük pencere, açıldıkça açılıyor. Böyle bakınca kitap, aslında ne söylemek istediğini en baştan bilen ve bunu her fırsatta söylemekten geri durmayan bir yazarın, bu “kısa ve hızlı” yazma deneyimi nedeniyle argümanlarını temellendirmeye yeterince fırsat bulamadığı izlenimi veriyor. Yazar, bu durumdan belirli ölçüde tedirginlik duyduğunu da gizlemiyor (Bkz. “Teşekkür” ve “Açılış” bölümleri).

Öyleyse şöhretli bir sosyoloğu epey kaygan bir zeminde ve apar topar böyle bir kitap yazmaya ikna eden nedir? Castells bu soruya yine ısrarcı meslektaşının sözleriyle yanıt veriyor: “[B]eş yılda yeni bir kitap yazabilirsin, ama şimdi tartışmayı örgütleyen, hareket üzerinde düşünelere, genel olarak insanların bu yeni hareketleri kapsamlı bir biçimde anlamalarına katkıda bulunacak bir kitaba ihtiyaç var” (2013: .13). *İsyan ve Umut Ağları*’nın bu toplumsal ödevi ne ölçüde yerine getirebildiğini bugün tartışabilmek için muhtemelen *sosyolojik yarını* beklememiz gerekecek. Öte yandan seçilen yönteme ve içerdiği tartışmalara yakından bakarak kitabın, Žižek’in (2013) “tehlikeli hayaller kurma yılı” ilan ettiği 2011 yılı boyunca olan biteni açıklama gücüne dair bir fikir edinmek mümkün.

Castells, kitabın ardındaki temel motivasyonun “yaşadığımız zamanda yeni toplumsal değişim yollarını tespit etme umuduyla ağlar oluşturan toplumsal hareketlerin niteliği ve perspektifleri hakkında gözlemlere dayalı bazı varsayımlar ileri sürmek ve bu varsayımların pratikteki (nihayet siyasi) açılımlarıyla ilgili bir tartışma başlatmak” (2013: . 19) olduğunu söylüyor. Aslında yazarın sözünü ettiği varsayımların ve kitap boyunca başvurduğu *ağ toplumu*, *kitlesel öz-iletişim* gibi kavramlardan oluşan repertuarın epey eskiye, meşhur *Enformasyon Çağı* (2005, 2006, 2007) üçlemesine uzanan bir tarihi var. Castells, binlerce sayfalık kişisel külliyatı boyunca, doğmakta olduğunu ileri sürdüğü ağ toplumunun izini

sürer: Bin yılın birikimi üzerine kurulan ama bu birikimin daha önce tanık olmadığı bu yeni toplumsal örgütlenme modelinin—aslında hayatın yeni halinin—tarihsel, sosyo-ekonomik ve teknolojik kökenlerini inceler ve hiç bıkmadan bu durumun ortaya çıkmasında İnternet’in ve diğer dijital teknolojilerin rolüne vurgu yapar. Yazarın yaşadığımız dönemi kitabına alt başlık yapacak kadar yükselen bir sesle “internet çağı” ilan etmesinin altında da bu argümana sadakati yatmaktadır.

Bu uzun soluklu serüven, *Communication Power*’la (2009) kuramsal bir olgunluğa erişir. Castells, son kitabı *İsyan ve Umut Ağları*’yla bir önceki çalışmasında geliştirdiği bu kuramsal perspektifi sokakta sınamaya girişir. Kitap esasen şu soruya odaklanmaktadır: Dünyanın farklı bölgelerinde bir fikri, önce farklı bireylerin zihinlerini birbirine bağlayan ortak bir ağa, sonra bu ağı iktidar karşıtı toplumsal bir hareketin kamusal zeminine ve nihayet iktidarı yerinden edebilecek kudrette toplu bir isyana dönüştüren mekanizmalar nelerdir? Castells, sekiz ana bölüme ayrılan kitapta bu soruya olabildiğince *içerden* yanıtlar bulmaya çalışıyor. İletişim teknolojilerinin bu hareketlerin inşasındaki etkin rolünü sergileyebilmek için sosyal medya kullanımına ve medya sahipliğine dair resmî-gayriresmî kaynaklardan elde edilen sayısal verilere, isyanı olgunlaştıran çevrimiçi içeriklerin ve devlet şiddetinin kronolojik dökümlerine, kamuoyu yoklamalarına başvuruyor. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan hareketleri yorumlarken, isyanların arka planına hâkim araştırmacıların analizlerine geniş yer vermeyi de ihmal etmiyor. Özetle Castells’in yoğun bir emek isteyen ve pek çok ismin kolektif çabasına dayanan bu çalışmasıyla, masabaşı sosyolojinin (*armchair sociology*) iyi bir örneğini verdiğini söylemek mümkün.

Öte yandan, kitabın dayandığı kuramsal perspektif, taahhüt ettiği sosyolojik analiz ve seçilen yöntem üçlüsü arasında bir gerilim olduğunu da belirtmek gerek.¹ Esasen kitabın gücü de, kırılabilirliği de bu gerilimde gizli. Castells, bu yeni isyan biçiminin doğumunda ve hedefine ulaşmasında, kablosuz iletişim ağlarının belirleyici rolünü her fırsatta yineliyor. Bunu yaparken, istatistiklerden ve gözlemlerden de yararlanıyor. Ancak, olan biteni tereddütsüz “İnternet devrimi” (2013: 67) olarak niteleyen ve bu teknolojiyi 2011 isyanlarının ön koşulu sayan bir analizin sosyolojik olarak ikna edici olabilmesi için ampirik dayanaklarını da göstermesi gerekiyor. Bu da çalışmanın odaklandığı yere, sokağa gidip bir bakmak anlamına geliyor. Castells, kent meydanlarında olan biteni açıklamak için farklı veri kaynaklarına gösterdiği ilgiyi, o sırada orada olan ve bu yeni isyanın öyküsünü yazan öznelerden esiriyor. Dahası sokağa dökülen kitlelerin sosyo-kültürel, sınıfsal, politik kimlikleri ile onları sokağa döken siyasal tarih yeterince önemsenmeden yapılan analizlerde, farklı coğrafyalarda ortaya çıkan isyanları aynı kalıba sığdırma çabası seziliyor.

Somut örneklerle ilerleyelim: Kitapta ilk durak, Tunus isyanıdır. Çünkü Castells'e göre Tunus, “[h]er şeyin başladığı yerdir” (2013: 33). Yazar aynı bölümde Tunus isyanını, İzlanda'da (*Mutfak Devrimi*) ortaya çıkan ayaklanmalarla karşılaştırır. Castells'e göre genç bir eylemciler kuşağı, dünyanın pek çok ülkesinde siyasi değişim için “şirketlerin ve siyasetin kontrolünün çok ötesine uzanan” yeni bir yol bulmuştur ve bu yolun “tam tezahürüyle” başladığı yer Tunus ve İzlanda'dır (2013: 34). Castells, kitabın diğer bölümlerinde ele alınan ve Mısır'da, Arap coğrafyasında, İspanya'da (*Indignadas* ya da *15-M*), ABD'de (*Occupy Wallstreet*) ve Türkiye'de (*Gezi Parkı Hareketi*) yankılanan isyanları açıklayabilmek için bu iki örneğin iyi analiz edilmesi gerektiğini savunur. İlk bakışta hiçbir ortak noktaları yok gibi görünen bu iki hareketi birbirine yaklaştıran ve diğer isyanlara esin kaynağı olan ortak özellikler nelerdir? Yazarından dinleyelim:

İki hareket de ciddi bir olayla tetiklenmişti (İzlanda'da finansal çöküş, Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendisini yakması). İki vakada da cep telefonları ve internetteki sosyal ağlar, insanları harekete geçiren görüntüler[in] ve mesajların yayılmasında, bir tartışma platformunun yaratılmasında, eyleme geçilme çağrısında bulunulmasında, protestoların koordine edilip örgütlenmesinde (...) büyük bir rol oynamıştı (...) Dijital sosyal ağlardan ve yeni yaratılmış bir kent cemaatinden oluşan melez bir kamusal alan, hem bir kendi üzerine düşünüm aygıtı hem de halk iktidarının bir ifadesi olarak hareketin kalbinde yatıyordu. Güçsüzlük iktidar sahibi olmaya dönüştürülmüştü. Bu iktidar sahibi olma da Tunus ve İzlanda'daki hareket arasındaki en güçlü benzerliği doğurdu: Kurumsal değişim yaratmadaki anlamlı başarılarını (2013: 53).

Sürecin sonunda Tunus'ta demokrasi inşa edilir; İzlanda'daysa yurttaşların oluşturduğu bir konsey, anayasa yazım sürecine aktif biçimde katılır ve böylece yeni bir anayasal düzene geçilir. Kitap boyunca, burada inşa edilen “isyan fikrinin doğuşu-İnternet dolayımıyla iktidar karşıtı hareketin oluşumu-kamusal mekânın işgali ve ulaşılan siyasi hedef” formülüne uygun çok sayıda örnek veriyor Castells. Esasen yapmak istediği de bu: Ele aldığı iktidar karşıtı isyanların her birini aynı güçte analiz edebilecek, bunu yaparken de İnternet'in ve sosyal medyanın etkisini apaçık sergileyecek ortak bir çerçeve bulabilmek. Bu çerçevenin temel yapı taşı, toplumları iktidar ilişkilerinin belirlediği, iktidar sahiplerinin ise kendi çıkarlarını ve değerlerini koruyacak kurumlar geliştirdikleri fikridir. Castells, iktidar mücadelesini “insanların zihinlerinde anlam yaratma savaşı” (2013: 20) olarak tanımlar ve bu savaşın kalıcı biçimde galibi olabilmenin şiddet, yıldırma ve zorlama gibi geleneksel kontrol mekanizmalarının ötesinde, bireylerin zihinlerine sızacak, anlam yaratma süreçlerini etkileyecek yöntemlerle mümkün olduğunu ileri sürer. Yazara göre, yeni iletişim

teknolojilerinin gücü işte bu noktada kendini gösterir: İnternet ve sosyal ağlar, bireylerin duygularını, öfkelerini, arzularını ve zihinlerinden geçenleri birbirine bağlayarak küçük bir kıvılcımdan bir karşı-iktidar hareketi üretme becerisine sahiptirler.

Castells'e göre isyanların ortak özelliklerinden biri “internetten ve kablosuz iletişim teknolojilerinden yapılan çağrılarla” ortaya çıkmış olmalarıdır (2013: 102). Mevcut iktidarların suretlerine karşı “[t]iksintinin zirveye ulaşmasıyla ilişkili bir öfke kıvılcımıyla” (vurgu yazarın, 2013: 193) başlayan isyanlar, dijital ağlar yoluyla ve aslında kendiliğinden gelişmişlerdir. Yatay olarak örgütlendikleri için ne bir lidere, ne de “geçmişin ideolojileri”ne (2013: 176) gerek duyarlar. Tıpkı *Occupy Wall Street* işgalinde olduğu gibi: Yazara göre bu işgal finansal kapitalizmi hedef alıyordu almasına ama sosyalist ya da anti-kapitalist bir doğası yoktu. “Hem her şeyi talep eden hem de hiçbir şey talep etmeyen” (2013: 166), “şiddet tehdidine barışçı bir iddiayla karşı koyan” ve “birlikte olmakta anlam bulan” ekonomik sistem mağdurları, siyasal bir programı takip etmek yerine hep birlikte “yeryüzünün tuzunun hasadını (...) yapıyorlardı. Ve özgürleşiyorlardı” (2013: 177).

Bekleneceği üzere aynı manzaraya bakarken farklı şeyler gören araştırmacılar da var. Paolo Gerbaudo, onlardan biri. *Twitler ve Sokaklar: Sosyal Medya ve Günümüzün Eylemciliği* (2014) başlıklı çalışmasında yazar, Castells'in kitabında yeterince aydınlatmadığı yere, sokağa bakarken farklı tespitlerde bulunuyor. İnternet'in dönüştürme potansiyeline dair Shirky gibi tekno-iyimserlerin de, Morozov ve Gladwell gibi tekno-kötümserlerin de karşısında yer aldığını belirten Gerbaudo, dijital sosyal ağların sıkça tekrar edildiği gibi spontane ve tümüyle hiyerarşiden bağımsız gelişmediklerini ileri sürüyor. İspanya, Mısır, Tunus, Yunanistan, Britanya ve ABD'den eylemcilerle gerçekleştirdiği görüşmelerin ardından yazar, Facebook, Twitter gibi mecralarda sınırlı bir grup aktivistin kitleler üzerinde koreografik bir etkisi olduğuna işaret ediyor: Bu etki, bireyleri belirli bir hedefe doğru harekete geçirecek duygusal zeminin hazırlanmasından, kolektif eylem tarzlarının belirlenmesine kadar geniş bir alana yayılır.

İktidarın olduğu her yerde bir karşı iktidar ihtimali vardır. Doğru: Ama iktidar karşıtı hareketler karşısında mevcut iktidar yapıları da boş durmazlar. Yeni savunma biçimleri üreterek, bazen eskisinden daha sofistike politik müdahalelerle, bazen de muktedirin kılıcına daha sıkı sarılarak var olmaya çalışırlar. Kitabın en temel eksiği belki de bu: Castells, ilgilendiği toplumsal isyanların ulaştıkları hedeflerin (tam olarak hangi hedefler?) altını kalın çizgilerle çizirken, bu hareketlerin henüz yolda olduğunu ve bu yolculuğun doğrusal değil, spiraller halinde ve kimi zaman geri dönüşlerle hareket ettiğini görmek istemiyor. Söz gelimi, İzlanda'da yurttaşların doğrudan katılımıyla hazırlanan anayasa metni halk oylamasına

sunulmadan önce birtakım “torba” düzenlemelerle sekteye uğratılabiliyor (Gylfason, 2013). Mısır’da 2011 yılı sonrasında bir türlü durulmayan siyasal atmosfer ve geriye dönüş emareleri, yıkılan rejimin arkasındaki kurumsal ve toplumsal desteğin bugün de varlığını sürdürdüğünü gösteriyor. Türkiye’de Gezi hareketinden sonra geçen bir yıllık süreç, isyancılarla sokakta ve devlet şiddeti eliyle hesaplaşmayı seçen iktidarın hiç de beklenen düzeyde sarsılmadığını kanıtıyor. Tersine, savunma güdüsüyle hareket eden hükümet, iletişim ortamı üzerindeki hâkimiyetini ve kontrolünü artıracak yasal düzenlemelerle rövanş alıyor; eleştirel seslerin işitilebileceği alanlar gittikçe daralıyor. Sadece Fransa’da değil başka pek çok ülkede de, demokratik aygıtlara olan inancını yitiren toplum kesimleri seçim sandıklarından uzaklaşırken, aşırı sağcı, milliyetçi partiler iktidara geliyor.

Bu süreçlerin bir kısmının kitabın yayımlandığı tarihten sonrasına denk geldiği ileri sürülebilir. Ancak, aynı dönemde ortaya çıkan ya da yükselişe geçen faşist hareketler de özenle analiz dışı tutuluyor. ABD’de 2009’da ortaya çıkan *Çay Partisi* ya da Yunanistan’da 2012 seçimleri sonrasında aldığı hatırı sayılır oyun ardından ilk kez parlamentoya girmeyi başaran aşırı sağcı *Altın Şafak* hareketleri, yazarın sadece ilerici potansiyelini görmek istediği İnternet’i ve sosyal medyayı başarıyla kullanan gerici hareketlerden sadece ikisi.

Castells, kentli isyanların sosyolojik bir resmini bulmak üzere, masasındaki zengin kaynak yığınına yakından bakıyor. Ancak, bu oldukça bilgilendirici ve yararlı arayışta, yazarın sadece zihnindeki resme benzeyen, iyimser suretlere odaklandığını söylemek mümkün.

Kaynakça

- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Castells, M. (2007). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Üçüncü cilt: Bin Yılın Sonu*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. İkinci cilt: Kimliğin Gücü*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gerbaudo, P. (2014). *Twitter ve Sokaklar*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora
- Gylfason, T. (2013). Democracy on ice: post-mortem of the Icelandic constitution. *Open democracy*. 19 Haziran, 2013. <http://www.opendemocracy.net/can-europe-make->

it/thorvaldur-gylfason/democracy-on-ice-post-mortem-of-icelandic-constitution

[Erişim: 08/05/ 2014].

Žižek, S. (2013). *Tehlikeli Rüyalar Görme Yılı*. Çev. Mehmet Öznur ve Barış Özkul. İstanbul: Enchore.

¹ Bu tespiti açabilmek için Türkçe çeviriye dair bir ayrıntıdan söz etmek gerekiyor. Kitabın “Açılış” bölümünde “Bu analiz, *Communication Power* (2009) adlı kitabımda sunduğum sağlam temellere dayalı bir iktidar kuramına dayanıyor” (2013: 20) ifadesi geçiyor. Burada çevirmenin “sağlam temeller” olarak çevirmeyi tercih ettiği ibare, özgün metinde *grounded theory*’e karşılık geliyor. Türkçe’ye çok farklı şekillerde çevrilen *grounded theory* yaklaşımında araştırmacı, elde ettiği etnografik gözlem verilerini saha çalışması boyunca sürekli analizlere ve karşılaştırılmalara tabi tutarak, gözlemlediği olguyu açıklama gücüne sahip, ampirik verilere dayalı bir kuram inşa etmeye çalışır. Kitap boyunca sık olmamakla birlikte bazı kavramların Türkçeleştirilmesinde çevirmenin tercihi tartışılabilir. Öte yandan Castells’in eserlerini Türkçe’ye kazandıran çevirmen Ebru Kılıç’ın başarılı ve akıcı bir üslup yakaladığını da belirtelim.